

BEKTAŞILIK

KEMAL ÜÇÜNCÜ

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ / TÜRKİYE

GİRİŞ

Bektaşilik, büyük Türk mutassavvıfı Hacı Bektaş-ı Veli etrafında teşekkül etmiş ve onun ismine izafeten Bektaşilik ismini almış, "mürşid olarak Hz. Muhammed'i (s.a.v.), rehber olarak Hz. Ali'yi (k.v.) pir olarak Hacı Bektaş-ı Veli'yi"¹ tanıyan Türk siyasi, kültürel ve sosyal tarihinde derin izler bırakmış, Türk-İslam tasavvuf geleneğindeki 12 tarikatden biridir. Mahiyeti ve kapsamı itibarıyla ortaya çıktığı tarihten itibaren geniş ilgi ve merak uyandırmıştır. Bektaşî Tarikatının ve inancının araştırılıp incelenmesi Türk dini tarihi için de büyük önem taşımaktadır. Bektaşilik Tarikatının kuruluş ve ilk safhaları Hacı Bektaş-ı Veli'nin biyografisi ile eş zamanlıdır.

Türk tarihinde oynadığı mühim roller ve mahiyeti itibarıyla konu üzerinde Avrupa ilmi çevrelerinde pek çok çalışma yapılmıştır (von Hammer, George Jacob, F. W. Hasluck, Rudolf Tschudi, bu ilk dönem Avrupalı araştırmacıların en önemlileridir). Bektaşilik konusunda bize tanıklık edecek ve araştırmalara yön verecek derecede belge ve bilgiye sahip değiliz. Önemli ölçüde sözlü kültür geleneği içinde yaratılmış olması ve kuşaktan kuşağa aktarımda sözlü öğretinin teorik, teolojik (yazılı) formların önünde olması sebebiyle mesele bir hayli karmaşıktır. Farklı dini unsurları ve inanç pratiklerini bünyesinde barındırması itibarıyla bağdaştırmacı bir doğası vardır. Eski Türk Dini, Şamanizm, Zerdüştlük, Kalenderi, Haydari, Edhemi, Vefai gibi birçok din ve mezhepten unsur ve etkileri bünyesinde barındırır. Türklerin Şamanizm'den, İslâmîyet'e geçiş sürecinde Bektaşilik ve Alevilik önemli bir nirengi noktasıdır. A. Yaşar Ocak X. yüzyılda başlayan ve günümüze kadar gelen bu sürecin İslamiyeti benimsemeye başlayan, ancak ondan önce mensup oldukları Gök Tanrı Kültü, Tabiat kültürleri, Atalar kültü gibi eski Türk inançlarıyla Şamanizm, Budizm, Zerdüştlük ve Maniheizm gibi dinlerin miras bıraktığı inançların etkisi altında yeni bir dini kabul edip kısa za-

manda kendi sosyo-ekonomik yapılarına uyduran göçebe Türklerin tarihi olduğu kanaatindedir.²

Türklerin İslâmîyet ile ilk karşılaşmaları Abbasi halifesi El Muktedir zamanındadır. Bu halife Türk illerini İslâmîyete çekebilmek için ciddi gayret sarfetmiştir. Nitekim onun bu teşebbüsleri sonucu, Volga İtil Bulgarları devlet ve millet olarak İslâmîyete girmiş ve Halife el-Muktedir'den İslâmîyet'in öğretilmesi için din görevlileri gönderilmesini istemiştir. Halife 921 yılında İbn Fadlan başkanlığında bir heyet gönderir. Bu heyet kalabalık Oğuz Türkleri içinden geçip Volga Bulgar hanlığına geldiler. Oğuzlar ve Başkurtlar henüz o sıralarda müslüman olmamışlardı, Şamanist idiler. İbn Fadlan'a göre Oğuzlar İslâmîyet'in tesiri altına girmekte ve şekil olarak ta olsa Arap tüccarların telkini ile Kelime-i şehadet getirmektedirler.³

Müteakiben 960'larda Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra, Abdulkerim adını almasıyla Oğuzlar ve Karluklar giderek artan bir hızla Müslüman olmuşlardır.⁴

Fakat bu din değiştirme hadisesinin tedricen ve aşamalı olarak geliştiği bir gerçektir. E. Ruhi Fıçlalı bu gerçeği şöyle vurgular "toptan dahi olsa bir topluluk, hatta ihtida eden bir kişi, bütünüyle kendi harsından sıyrılmaz. Bir topluluk, nasıl ve ne derece üstün bir medeniyet seviyesine girmiş olursa olsun, yüzyıllardan beri devam eden yaşayış, düşünüş ve inanışlarını ister istemez, birden bire feda edip onlardan uzak kalamaz. Bu Türklerin İslam medeniyeti dairesine girişlerinde de böyle olmuştur. İslâm öncesi maddi manevi pek çok kültür unsuru, tabiri caiz ise adete İslamlaştırılmış ve aynı samimiyetle yaşatılmıştır".

Çinlilerin X. yüzyıl başlarında Moğolistan'a saldırması sonucunda bölgede bir nüfus sıkışması ve asi-yişsizlik meydana gelir. Oğuzlar Hazar Ural bölgelerine yayılırlar.

Karahanlıların 999 yılında Samanoğulları Devleti'ne son vermele-riyle artık bütün Türkistan ve Horesan, kısaca Maverâünnehir, Türkle-

Hacı Bektaş Veli Dergahı iç avlusu
(G.Ü. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Merkezi Arşivi)

rin muhaceretine açık alan haline geliyordu böylece bir kısmı bozkırlarda bir kısmı şehirlerde oturan Oğuzlardan müslüman olanlar, Türkmen adını aldıktan sonra Müslümanlığı kabul etmemiş ırkdaşlarına karşı mücadelelerini sürdürerek onları Karadeniz sahillerindeki Peçeneklerin yanına sürmüştü; kendilerinin de X. yy. ortalarına kadar Selçuklularla takiple İslâm ülkelerine ve Anadolu'ya muhaceretleri devam etmiştir.⁵

Anadolu Selçuklu Devleti, İran'da 1040 da kurulan Büyük Selçuklu İmparatorluğu'ndan 35 yıl sonra 1071 Malazgirt Zaferi'ni takiben vuku bulan büyük Türk nüfusunun muhacereti ile 1075 de kurulmuştur.⁶ Anadolu'daki Türk nüfusu yalnızca X. yüzyılda başlayan akın ve göçler neticesinde oluşmuş değildir. Ön Türk tarihinden itibaren Anadolu daima Türklerin etkinlik sahaları içerisinde olmuş ve bunun tabii bir sonucu olarak bir Türk nüfus tabakası oluşmuştur. Emevi ve Abbasi halifelerine paralı asker olarak çalışan Türkler bu devletin Anadolu sınırlarına öncü olarak yerleştirilmişler ve bir Türk nüfus kolonisi oluşturmuşlardı.⁷

Malazgirt Zaferi'nden sonra Sultan Alparslan Erzurum'dan İstanbul'a kadar olan bölgenin sorumluluğunu Kutalmış oğlu Süleyman Şah'a vermiştir. Altı yıl gibi kısa bir sürede Türk akıncılar İznik'e ulaştı. Anadolu'nun bu kadar kısa zamanda ele geçirilmesinde Anadolu halkının Bizans yönetiminden gördüğü iktisadi ve içtimai zulümler en önemli amiller arasındadır. Bu güç şartlar altındaki yerli halkın, kendilerine insanca muamele edileceğini, huzursuzluk çıkarmadıkları takdirde mallarına ve canlarına dokunulmayacağını, tamamen serbest olacaklarını vaat eden Türk fatihlerine karşı daha yakın ve olumlu duygular beslemelerine sebep olmuştur.

İlk göç hareketlerinden itibaren Anadolu'ya gelen Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında hoşgörüye dayalı bir saygı ve sevgi ortamı oluşmuştur. Türkler Orta Asya'dan getirdikleri İslâm cılası altındaki sevgi ve saygıya dayalı inanışları, misafirperverlikleri, yardımseverlikleri ve çeşitli mesleki hünerleri en önemlisi taasuptan uzak dervişane yaşayışları Hıristiyanların hayranlığını kazanıyordu. Bu arada Türkmen babaları halka hitap ederken, dini veya kültürel yorumlarını, gerektiğinde onların hoşlarına gidecek bir şekil altında sunmakta hiç tereddüt göstermiyorlardı.⁸

Bu yaşam tarzı 13. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. E. Ruhi Fırlı bu süre içinde "temelde sunnihanefi, ama tezahürü itibarıyla melâmi tasavvuf ve tarikatların, Ahi ocak ve zaviyelerinin hakim olduğu bir dini hayat teşekkül ettiğini" belirtir.⁹

Anadolu Selçuklu Devleti I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. İzzettin Keykavus ve özellikle Alaeddin Keykubat za-

manında oldukça parlak dönemler yaşamıştır. Alaeddin Keykubatın 45 yaşında zehirlenerek öldürülmesinden sonra yerine liderlikte ve yönetimde kifayetsiz II. Gıyaseddin Keyhüsrev geçmiştir. Sultanın yetersizliği ve veziri Sadettin Köpek'in yanlış yönlendirmeleri sonucu devletin ana unsuru Türkmenlerle yönetimin arası açılmış oldu. Devlet Türkmenler üzerine baskı uygulamaya başladı dönemin önde gelen sanat ve meslek teşkilatı (ahi) önderleri Ahi Evren ve Ahi Ahmet hapis cezasına çarptırılmıştır. Bu siyasi huzursuzluklara iktisadi durumun bozulması ve diğer sosyal etkenler de karışınca kitlesel bir isyanın altyapısı oluşmuş olur.

Babailer İsyanı: Bozulmuş bu dirlilik ve düzenliği Türkmenler lehine yeniden tesis etmek isteyen Baba İlyas ve en önde gelen halifesi ve müridi Baba İshak müridleri vasıtasıyla geniş ve etkili bir propogandaya girişir. 1240 yılında Türkmenler Kefersud'da ayaklandılar. İlk başlarda mevzi birtakım başarılar elde ettiyseler de daha sonraları Kırşehir yakınlarındaki Malya ovasında kuşatılan isyancılar mağlup edilip, öldürüldü. A. Yaşar Ocak'a göre; "Babailik ve Babai hareketi bu aşamadan sonra başlamıştır". İsyandan kaçan bu zümreler diğer heterodoks zümrelerle dayanışma içine girerek Babailik hareketini başlatmışlardır.¹⁰

Türkmenler arasında yaygın bir takım dini inançları ustaca kullanarak bu ayaklanmayı mehdici bir ideoloji etrafında teşkilatlamayı bilmişlerdir.¹¹ Bu isyanın sonucunda Anadolu birliği parçalanmış ve Anadolu büyük yıkım ve ıstıraplara sebep olan Moğol istilasına maruz kalmıştır. Babai hareketini başlatan bu şahsiyetler XV. yüzyıldan itibaren Bektaşiliğin ve Aleviliğin

teşekkülüne ortam hazırlayarak ve sosyal tabanını oluşturarak en büyük tarihi rollerini oynamışlardır. Bu zümreyi Türk tarihinde temellendiren olay Baba Resul isyanı ve onun arkasından gelişen Babai hareketidir.¹²

Bektaşiliğin kuruluşu ve tarihi gelişim özellikleri göz önüne alındığında iki aşamada değerlendirme zarureti vardır. Hacı Bektaş-ı Veli dönemi de diyebileceğimiz ilk dönem 12 imam, mehdi, Kerbela, Hz. Ali gibi şii-batını motiflerden ziyade eski Türk inançlarının izlerini taşıyan kültürlerin ana temayı oluşturduğu bir inanç çerçevesi vardır.¹³ Balım Sultan'ın tarikatın başına geçtiği 15. yüzyıldan sonra ise şii-batını akideler giderek artan bir biçimde tarikatın inanç iklimine girmeye başlamıştır.

1. KURULUŞ VE İLK DÖNEM

Bektaşilik 13. yüzyılın ortasından itibaren Anadolu'nun Moğol istilasına uğradığı, halkın kendi kurumlarını kurmaya ve ayakta kalmaya çalıştığı bir düzlemde Ahi örgütüyle ve diğer batını zümrelerin tabanı üzerinde kurulmuştur.

Hacı Bektaş Veli Dergahı'nda Arslanlı Çeşme
(G.Ü. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Merkezi Arşivi)

Kurucusu Hacı Bektaş-ı Veli menkabe-anlatılarıyla örülmüş olan bu kültür kişiliğinin tarihsel kimliğini ve mücadelesini, öğretisini yeterli derecede aydınlatacak bilgi ve belgeler eksiktir. Melikoff ihtiyatlı bir üslupla “çağdaş kaynaklarda iz bırakmamasını kendi döneminde yeteri kadar tanınmamış olmasından ileri gelebileceğini” söyler.¹⁴ Akademik gelenekten gelmeyen bir kısım sol eğilimli yazar onun efsanevi mücadelesinden ve ilkelelerinden bir tarihi öncü devrimci arşetip imal etmeye çalıştılar. Bunun yanında sağ kesimden bir kısım araştırmacı da asayiş ve bütünleşme kaygısıyla onu asli durumundan farklı biçimlerde tasvir etmeye çalışmışlardır. Hacı Bektaş-ı Veli hakkında az da olsa malumat bulabileceğimiz eserler Vilayetnâme (ölümünden sonra sözlü kaynaklardan derlenerek yazılmış ve en eskisi ve önemlisi Uzun Firdevs Tarafından yazılmış), Aşık Paşazade'nin Tevarih-i Ali Osman isimli eseri ve Ahmed Eflakî'nin Menakıbu'l-Arifin adlı eserleridir.

Vilayetnâme'ye göre Hacı Bektaş-ı Veli Horasan hükümdarı İbrahim es-Sani Seyyid Muhammed ile Şeyh Ahmed isimli Nişaburlu bir alimin kızı olan Hatmenin oğlu olup asıl adı Bektaş'tır. Baba tarafından Hz. Ali'ye¹⁵ bağlıdır. Bu husus gelenekte ve günümüzde bu görüş mensuplarınca çok ehemmiyet verilen bir husustur. Fakat F. Köprülü, E. Ruhi Fiğlalı, İ. Melikoff gibi bu sahanın akademik uzmanları verilen malumatın kıyafetsiz olduğu görüşündendir. Doğduğu coğrafyayı ve dönemi dikkate alırsak Hacı Bektaş-ı Veli'nin Türk olması daha ağırlıklı bir ihtimaldir. Doğum ve ölüm tarihini J. Kingsley Birge İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde bulduğu bir Yunus Emre divanının iç kapağında düşülen tarihten hareketle 1248 de doğduğunu 1281 de Horasan'dan Anadolu'ya geldiğini 92 yıl yaşayarak 1337 yılında vefat ettiğini söylemektedir.¹⁶ Fiğlalı bu tarihlerin Osmanlı resmi kayıtlarla uyumsuzluk gösterdiğini belirterek “Ankara Kütüphanesi'ne Hacıbektaş'tan gelen bir yazma risalenin baş tarafındaki kayıttan 1209-1210 yılında doğup 1271 yılında 63 yaşında vefat ettiğine dair kaydın daha doğru olduğu kanaatindedir.

Kaynakların azlığı ve birbirine atfen söylenen hususlar birbirinden çok farklı değildir. Mevcut tarihsel verilerden ve sözlü tarih formasyonundan gelen bilgileri birleştirdiğimizde Hacı Bektaş-ı Veli'nin Horasan'da doğup yörenin inanç ikliminde önemli bir faktör olan Yeseviliği ve Horasan melâmililiğinin atmosferini tanıdıktan sonra Anadolu'ya Sivas'a geldi. Amasya'ya giderek Baba İshak'a halife oldu. Bir süre Kırşehir ve Kayseri'de kaldı. Sulucakarahöyük (Hacıbektaş) yerleşti. 13. yüzyıl Anadolu'sunun yığın Türkmen kitlelerini bir araya toplayarak yeni bir ruh ve heyecanla bir ideal etrafında birleştirmiştir. Aşık Paşazade'nin ve Mevlevî kaynaklarının

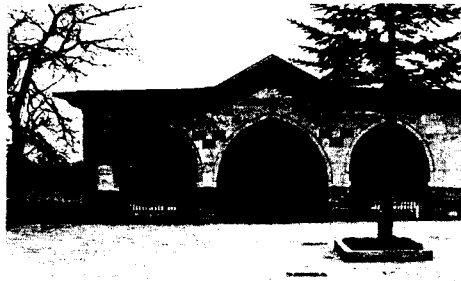
Türkler, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

zikrettiği gibi meczup ve donanımsız bir kişinin böylesi bir cazibe ve liderlik gösterebilmesi pek inandırıcı gözükmemektedir. Fakat üzerine geldiği dönemin toplumsal ve kültürel durumuna baktığımızda durum biraz daha berraklaşır. 13. yüzyıl Anadolu'su Moğol istilasından ve iç siyasi huzursuzluklardan bunalmış Türkmen kitlelerini görürüz. Kentler ve medrese çevresinde bilgilenme ve yaşama şansı bulan insan yüzdesi son derece azdır. Nüfusun büyük bir bölümü kırsalda ve yarı göçebe ve tarımla iştigal etmektedir. Böyle bir toplumsal yapıda Türkmen kitlelerin karmaşık sofiyane nazariyeleri ve islâmın akaid; kalam, fıkıh gibi yazılı kültüre dayanan hususlarını öğrenip tam manasıyla uygulaması beklene mezdi. Bu kitleler eski dini ve örfüyle imtizaç içinde saf ve muttaki bir kabullenişle İslam'ı sözlü kültür geleneği içinde anlayıp yaşamaya çalışmışlardır. Böyle bir kültür ikliminde elberteki kitabi-yazılı kültüre farklı gelebilecek bir tutumun oluşması normaldir. Bu aşamada kısmi bir farklılaşmanın oluştuğu da tarihi bir gerçektir.

Babai İsyanı üzerine dağılan zümrelerin Hacı Bektaş-ı Veli'nin geniş hoşgörü iklimine sığınarak kendilerini devam ettirdikleri görülmektedir. Edhemi, Cami, Şemsi, Kalenderi gibi topluluklar onun çevresinde Bektaşilik ismi altında bir araya geldiler. Bu karşılaşma sonucunda bu zümrelerin Hacı Bektaş bağlılarına birtakım inanç öğeleri aktardığı sezilmektedir. Gölpınarlı Hacı Bektaş'a atfedilen Makalat isimli esere baktığımızda, “dört kapıdan (şeriat, tarikat, hakikat, marifet) ve her kapının on makamından, ölümden, kalp ahvalinden, tasavvuftan, zahid, arif ve muhiblerden bahsetmede, insanı övmeye, dünyada bulunan her şeyin insanda bulunduğunu bildirmektedir.”¹⁷

Bu tarikat Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygınlaştıktan sonra Hacı Bektaş'ı İlk Osmanlı Sultanlarıyla çağdaş sayan söylentiler ortaya çıktı. Bektaş geleneğine göre Hacı Bektaş-ı Veli, Orhan Gazi zamanında Yeniçeri ocağına dua etmiş, Yeniçerilerce pir teninmiştir. Bu sebeple Yeniçerilere “taife-i bektâşiyân” denirdi. Yeniçerilerin başına giydiği borkün arkaya doğru sarkan kısmı da Hacı Bektaş'ın hatırasına bağlıdır. Söylentiye göre Hacı Bektaş kendisine getirilen yeniçerinin başına elini uzattığı zaman, arkaya doğru sarkan kol yenini hatırlatmak için borkün arkasına bu kısım eklenmiştir. Yeniçerinin yine bu kol yeni ile ilgili olan “yeniçeri” sözünden türediği de ileri sürülmektedir.

Hacı Bektaş-ı Veli yeniçeriliğinin kurulmasından önce öldüğü için bu bilgiyi tarihi belgeler doğrulamamaktadır. Anadolu'da yaygın bir kuruluş olan ahilikte her esnaf sınıfı bir pire dayanıyordu. Ahilerin seyfi kolu olan Alperenlerde Hacı Bektaş'ı kendilerine serçeşe tanıdılar, böylece yeniçerilerle Bektaşılığı birleştiren köken söylenceleri türemeye başladı.

Hacı Bektaş Veli Dergahı Makam-ı Meydan girişi
(G.Ü. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Merkezi Arşivi)

Hacı Bektaş'ın eserleri bahsi henüz üzerinde anlaşılammış bir konudur. Kendisine atfedilen eserler şunlardır. a- Kitabul-Fevaid b- Makalat c- Şerh-i Besmele d- Şathıyye e- Tefsir-i Fâtiha f- Kelimat-ı' Ayniye g- Hurde-Nâme dir. Esat Coşan, A. Gölpınarlı, M. Öztürk, B. Noyan gibi araştırmacılar bu eserlerin büyük ağırlıkla Hacı Bektaş-ı Veli'ye ait olduğu kanaatinde dirler. A. Yaşar Ocak bu eserlerin Hacı Bektaş-ı Veli'ye aidiyetinin ispatlanmamış bir konu olduğunu öne sürerek bu araştırmacıları ayrıdır.¹⁸

İlk dönem Bektaşî öğretisine baktığımızda Şii (Caferi), batını tesirin ve motiflerin, Kalendri üslup ve tavrın pek yer almadığını görmekteyiz. Bununla birlikte Vilayetnamedeki uygulamalara baktığımızda melameti bir tavır ve ritüel uygulamalar görülmektedir. Sema dem, telkin, muhip, tac, çerağ bunların en önemlileridir.¹⁹

J. Kingsley Birge'ye göre "Kırşehir yakınlarında dâba sonra kendi adıyla anılacak beldeye yerleşen Hacı Bektaş-ı Veli Türk yaşamının toplumsal ve dinsel pratikleriyle, az çok ortodoks İslâm görüntüsünü Orta Asyalı sufi Ahmet Yesevi'nin etkisini taşıyan bir tasavvuf sisteminde birleştiren genel Türkmen babaları hareketinin bir parçası oluyor; bu Türkmen kabileleri arasında zamanın azizi olarak genel bir kabul kazanıyor, müridler kazanıyor ve yönlendiriyor; çerağ kullanımı, lokma ve sema etmek de dahil olmak üzere basit bir ritüelin temellerini öğretiyor, kendisi özel bir başlık giyiyor ve müridler ve halifeler yetiştirip öğretilerini yaymaya çalışıyordu".²⁰

Hacı Bektaş-ı Veli öğretisini "dört kapı kırk makam" esası üzerine kurmuştur. Bu ilkeler Yesevi gelenekten doğmuş bütün tarikatlarda da aynıdır. Her kapı bir diğerine geçiş için bir köprü niteliğindedir. Biri diğerine tercih edilemez. Bu yönüyle Hacı Bektaş-ı Veli yüz yıllar boyu bütün inanç renklerinin kabul, saygı ve sevgisini kazanmıştır. "Allahın yeryüzündeki halifesi" (Bakara Suresi. 30) olan insana merkezi bir önem verir. Bu öğreti 13. yüzyıl Türkmen Anadolu'sunda Türkmen aydınlanması" diyebileceğimiz Yunus Emre, Aşık Paşa, Ahi Evran gibi önemli şahsiyetler tarafından zenginleştirilen bir kültürel iklimin kurulmasında büyük bir öneme sahiptir.

Hacı Bektaş-ı Veli aynı zamanda Osmanlı fetih siyasetinde önemli bir güç olan Yeniçeri ocağının manevi önderi konumundadır. Nedenleri tam olarak bilinmeyen bir süreç içinde yeniçerilerle özdeşleşti ve onlar vasıtasıyla Balkanlar'a yayılma imkanı bulmuştur.

Vilayetnamede zikredilen bazı müridleri; "Seyyid Cemal Sultan, Sarı İsmail Sultan, Kolu Açık Hacım Sultan, Resul Baba Sultan, Pir Ebi Sultan, Tapduk Emre, Karadonlu Can Baba, Huy Ata, Sarı Saltık Baba, Bostancı Baba, Molla Saadettin, Barak Baba"dır.²¹ Bu şahıslar aynı zamanda Vilayetname'nin şahıs kadrosunun önemli bir bölümünü oluşturur.

Türkler, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

Hacı Bektaş-ı Veli'nin ölümünden sonra tarikat Hacı Bektaş halifelüğünün temsili konusunda düştükleri anlaşmazlık sonucu Dede babalar ve Çelebiler olmak üzere iki ana kola ayrılmışlardır.

Dede babalar; Hacı Bektaş-ı Veli'nin evlenmediğini Kadıncık Ananın onun manevi evladı olduğu olduğunu ve geleneğin Hızır Bali, Resul Bâli, Mürsel Bâli ve onun oğlu Balım Sultan çizgisinde devam ettiği ve Balım Sultanın mücerred olup evlenmediği için bu kol burada kesilip kardeşi Kalender yolu ile devam etmiştir.²²

Çelebiler kolu ise Hacı Bektaş-ı Veli'nin evli olduğunu ve ölümünden sonra yerine oğlu Seyid Ali Sultan'ın posta oturduğu ve silsilenen bu çizgide geliştiği görüşündedir.²³

BALIM SULTAN (İKİNCİ PİR) VE BEKTAŞILIK

Asıl adının Hızır Bali olduğu kabul edilmektedir. Hakkında tarihi kaynaklara dayanan bilgi ve belge yoktur. Hakkında anlatılanlar sözlü gelenek vasıtasıyla tarihatin sözlü tarih anlayışı çerçevesinde oluşmuştur. Türbesi Hacı Bektaş-ı Veli türbesi yanındadır. Çelebiler kolu Balım Sultan'ın Hacı Bektaş soyundan Mürsel Bâli'nin oğludur.

Dede babalar ise bir keramet (efsane) ye dayanarak Balım Sultan'ın Seyid Ali Mürsel Balın'nin kerameti ile doğduğu görüşündedir.²⁴ Bir Sırp prensesinden dünyaya geldiği yolunda rivayetler vardır.²⁵

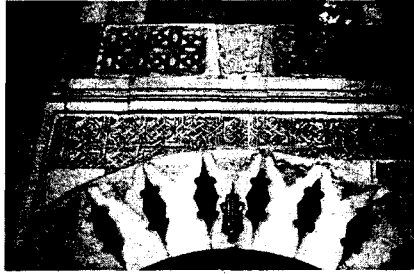
Osmanlı yönetimi ve özellikle II. Beyazıt'la iyi ilişkiler kurmuştur. Bunun sonucunda 1501 yılında resmen Dimetoka'daki tekke-

den alınarak Hacı Bektaş'a getirilir ve dergahın başına geçer. Osmanlı yönetimi altındaki Alevi-Bektaşî nüfusun Safevi propagandası sonucu siyasi ve toplumsal huzursuzluk çıkarmasını önemli oranda önlemiştir.

Balım Sultan ikinci pir olarak tarihatin erkan ve teolojisinde önemli yenilikler yapmıştır. Dede babalar ekolüne göre mücerretlik erkanını koyan ve yeniçerinin uyguladığı ritüelleri Balım Sultan sistemleştirip yazılı hale getirmiştir. Bektaşî tarihatinde kendi adına bir tören balım Sultan töreni ihdas edilmiştir. Esat Korkmaz bu töreni "ikrar ayini kapsamında ek bir tören niteliği taşıyan ve ikrar ayininin belli ölçülerde yinelenmesi biçiminde bir tören olarak tanımlar".²⁶

Bazı kaynaklar hulül, tenasüh, inancı, üçleme, hurufi tesir ve içkinin (alkol), İslami emir ve yasakları (zahiri) olduğunu söyleyip tanımama gibi ilkelerin Balım Sultan döneminde tarikata girdiğini belirtir.²⁷ Mücerred dervişlerin kulağına menguş denilen demir halka konulması uygulaması yine bu dönemde getirilmiştir.²⁸

16. yüzyıldan itibaren başlayan siyasi-sosyal ve iktisadi huzursuzluklar Bektaşî hareketini ve yaşamını da

Hacı Bektaş Veli Türbesi giriş kapısından ayrıntı (G.Ü. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Merkezi Arşivi)

derinden etkilemiştir. Temelinde iktisadi ve sosyal huzursuzlukların bulunduğu ve Celali isyanları denilen ayaklanmalar din kisvesi ile sunulduğundan devletin şiddetli takibatına maruz kalmıştır. Bu huzursuzluklar erkan ve düzeni Bektaşiliğin sistematiğini ve iç kontrol mekanizmalarını da bozmuştur. Nihayetinde yaklaşık iki asır sonra Sultan II. Mahmut Dönemi'nde Yeniçeri Ocağı ortadan kaldırılmış ve askerler Bektaşilikle ilgisi fiilen kesilmiş oldu. 1827 de çıkarılan bir fermanla Anadolu'daki bütün Bektaşî tekkelerinin mal varlığına el konuldu. Bu ağır darbeden sonra Bektaşîler uzun süre suskunluğu tercih ettiler. Bektaşî tekkelerine pir olarak nakşi kökenli şeyhler tayin edildi. Bektaşîlik resmen Nakşibendi tarikatının bir şubesi olarak tanındı.²⁹

Bu hareketin ardından Bektaşîler gizliliğe itildiği için Masonlar nezdinde bir destek buldular. Teoride de olsa aynı ilkeleri paylaşmaları bunda etkili olmuştur. Söz konusu Bektaşîler kentli, liberal, eğitilmiş kişiler arasındadır. Yoksa popüler bir yaygınlaşma söz konusu değildir.³⁰

II. Meşrutiyet'ten sonra tarikat faaliyetlerinde bir canlanma görülür. Sarayla ve dönemin etkin siyasi gücü İttihat ve Terakki Fırkası ile iyi ilişkiler kurmuşlardır. Bu dönemde yine asırlardır süregelen felsefi bir ayrılık yeniden gündeme geldi. Vahdet-i Vücut'cu çizgi ve Vahdet-i Mevcut'cu gelenek arasında birtakım anlaşmazlıklar gündeme geldi.

Kurtuluş Savaşı öncesinde inanç ve kanaat önderleri ile görüşen M. Kemal Atatürk Hacıbektaş'ta Cemaleddin Çelebi ile görüştüğü ve onun bu görüşmeden sonra milletvekili olarak Ankara'ya çağrıldığı ve milli mücadeleyi bağlularıyla yürekten destekledikleri bilinmektedir.³¹

İNANÇ İLKELERİ

Bektaşîlik Hacı Bektaş-ı Veli'nin dört kapı ilkesi üzerine kurulmuştur. Bunlar şeriat, tarikat, hakikat ve marifet yapılarıdır.

Şeriat: İslamın bütün zahir emir ve muamelelerini harfiyen uymak emir ve yasaklara riayet etmeyi gerektirir.³²

Tarikat: İlk ve en önemli adım ikrar verip pirden almaktır. Bu süre içerisinde gösterilen mertebelere ulaşmak için pirin gösterdiği bir takım ödevler ve uygulamalar, eğitim vardır.³³

Hakikat: Bu kapıya ulaşan kişi hakikat alemine dalar, hakkı gerçek mahiyeti ile kavrar. Zahiri perde onun için kalkar. Bu aşamada benlikten ve bencillikten uzaklaşmış birliği gerçekleştirmiş olur.³⁴

Türkler, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

Marifer: Marifet kapısına ulaşan kişi ilim evrenine ayak basmıştır. Sırta vakıftır. Bu kapı üç aşamadan (Ayne'l-yakin, İlme'l-yakin, Hakke'l-yakin) oluşur.³⁵

Bu sistematiğin dışında tevella ve teberrâ (ehl-i beytin dostuna dost, düşmanına düşman olma), Ehl-i Beyt sevgisi, 12 imam, 14 masum, 17 kemerbeste saygı. Hz. Ali'nin velayetin başlangıcı olduğunu kabul etmek önemli ilkelerdir.

Törenler

- 1- Bektaşîliğe Giriş (İkrar Ayını)
- 2- Görgü Cemi
- 3- Abdal Musa Kurbanı
- 4- Muharrem Ayını
- 5- Koldan Kopan Erkan
- 6- Dardan İndirme Erkanı
- 7- Baş Okutma Erkanı isimlerini taşır.³⁶

Tarikattaki Görevler:

- 1- Baba: Cemi yöneten tarikattaki en yetkili kişidir
- 2- Rehber: Görgüsü yapılanlar yardımcı olan kişidir
- 3- Gözcü: Törenin düzen ve sükunetini sağlar
- 4- Çerağcı: Çerağın yakılması, uyandırılması meydanın aydınlatılması ile görevlidir.
- 5- Sazandar: Saz çalarlar. Şehir Bektaşîliği'nde semah yoktur
- 6- Ferraş: Süpürgeci adıyla da anılır. Temizlik işlerini yürütür.
- 7- Saka: Su dağıtma görevini yerine getirir.
- 8- Sofracı: Sofrayı kurma kaldırma işlemini yerine getirir.
- 9- Pervane: Semah yapma görevini yerine getiren kişidir.
- 10- Peyik: Cem yapılacağı haberini cemaate ulaştıran kişidir.

- 11- İznikçi: Cemevinin temizliğini sağlayan kişi
- 12- Bekçi. Giriş, çıkışları kontrol eden ve güvenliği sağlayan kişidir.³⁷

Derece ve Makamlar: Bektaşîlikte ilk derece muhiblik, ikinci derece dervişlik, erkek muhiblerden biri dervişliğe ikrar verir ve tekkeye girer ve bir müddet hizmet eder liyakati anlaşıldığında dervişlik ayin-i cemi yapılır ve derviş olur.

Üçüncü derece Babalıktır. Ehliyeti görülen derviş görülen lüzum üzerine yahut muhiblerin Dede babaya müracaatları üzerine halife tarafından durumu incelenerek baba yapılır ve kendisine icazetname verilir. Babalar peygamber soyundan iseler taclarının üzerine yeşil değilse beyaz sarık sararlardı. Görevleri muhib ve derviş yetiştirmektir.

Hacı Bektaş Veli Dergahı giriş kapısı
(G.Ü. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli
Merkezi Arşivi)

Dördüncü derece mücerredliktir. Hiç evlenmemiş bir derviş veya baba, ikrar vererek mücerredlik payesine erişir. Bunlar evlenmezler ve ömürleri boyunca kendilerini tarikata vakfetmiş sayılırlar.

Beşinci derece Halifeliktir. Bektaşilikte en yüksek derecedir. Baba halifelik makamlarından birine başvurarak isteği kabul edilirse kendisine icazet ve halifelik alemtleri verilir. Bunlar çırağ, tuğ, alem ve sofradır.³⁸

Günümüzde Bektaşilik Tekke ve Zaviyeler Kanunu gereği yasaklanmış durumdadır. Arnavutluk, Mısır, Amerika Birleşik devletleri (Detroit) gibi yabancı ülkelerde yasal statüde faaliyet göstermektedirler. Asırlarca sürmüş bir geleneğin bıçakla kesilir gibi birden kalkması ve kaybolması sosyal olayların tabiatı icabı mümkün değildir. Asırlar boyunca zengin bir kültürel birikim (edebiyatı müzik) meydana getirmiştir. Bunların her birisi ayrı bir incelemenin konusu olacak kadar mufassaldır. Bu gelenek günümüz Türkiye'sinde entelektüel düzeyde de olsa meraklılar tarafından yaşatılmaya çalışılmaktadır.

Türk tarikat geleneği içerisinde Mevlevilikten sonra musikiye en fazla önem veren ve zenginliği olan tarikatın de melami gelenekten beslenmesi ile alakalı bir hususiyettir. Bu tarikatta müziğin estetik kaygılardan ziyade kutsal bir boyutu vardır. Bu musiki umumiyetle sözlü kültür vasıtasıyla bugüne kadar aktarılagelmiştir. Divanlar ve cönkleri bunun dışında tutmakta fayda vardır. Bir ibadet (niyaz) bağlamı içerisinde belli ritüel kurallar çerçevesinde icra edilir. Bugün kütüphanelerimizde ve şahıslarda bu musikinin verimleri olan yüzlerce eser vardır. Fakat bunlar maalesef gereken dikkat ve titizlikle incelenerek yazılı-elektronik kültür ortamına aktarılıp araştırmacıların istifadesine sunulamamıştır. Bu nedene Türk müziğinin zengin armonik yapısı ortaya konulmakta büyük güçlükler çekilmektedir.

Bektaşî müziği, Türk sözlü edebiyatının güv ve beraber bir kolu olan Alevi-Bektaşî üslubu üzerine kurulmuştur. Klasik musikiden daha çok halk musikisine ya-

Bektaşilikte Manevi Mertebeler*

Nefsin Yücelmesi 7 Mertebedir

TEKAMÜL MERTEBELERİ	1	Nefs-i Emmare (insanı kötülüğe iten nefis)			
	2	Nefs-i Levvame (kötülük yapınca kendini kınayan nefis)			
	3	Nefs-i Mülhimme (kötülük ilham eden nefis)			
	4	Nefs-i Mutmaine (imanlı tarmin)			
	5	Nefs-i Radiyye (Allahtan razı olan nefis)			
	6	Nefs-i Merdiyye (Tanrı rızasını kazanan nefis)			
	7	Nefs-i Radiyetün Merdiye (tertemiz, arınmış)			
RUH MERTEBELERİ	Ruhun Yücelmesi 6 Mertebedir (Muhiblik devresi)				
	8	Kalp (aşk-ı mutlak)			
	9	Sırr (Akıl)			
	10	Sırrın Sır (Hafıza, belleme)			
	11	Hafî: "Gizli" (Tanrısal Şuur, bilince erme)			
	12	Hafiy'ü-l hafî "Gizlinin gizlisi" (mantıkla bağlantı kurma)			
NEFİS MERTEBELERİ	İnsanın "Fatihada" bulunanan 4 Sıfatı Kazanması				
	14	Uluhiyet (Tanrısalılık)			
	15	Rahmaniyet (Genel Bağış)			
	16	Rahimiyet (Özel bağış)			
	17	Malikiyet (Sahiplik)			
	Dervişlik Devresi ve Mertebeleri				
	18	19 Kilerci	20 Kahveci	21 Türbedar	22 Mihmandar
KUTUP	31	Baba Efendi			
	32	Halife Baba			
	33	Dede Baba			

* Şevki Koca, Murg-ı Dil, İstanbul-1999, s. 284

kındır. Başlıca mahsulleri nefes denilen ilahiler, miraci-yeler, düvaz imam, semai, kalenderi, methiye denilen türlerdir. Elimizde sözlü kaynaklardan yazıya geçirilmiş 100 den fazla nefes vardır. Bektaşî raksanı, bektâşî devri revanı, bektâşî raksı ayrıca curcuna aksak, düyek, devri hindi, yürük semai, Türk aksağı, sofyan, mim sofyan gibi usulleri vardır.

Bektâşî musikisinde kullanılan temel saz bağlamadır. Yörelere göre çok değişik isimler alan bu sazlar çöğür, ruzba, ırızva, bulgari, cura, tambura ve divan sazi olarka adlandırılırlar. Kent Bektâşîliğinde klasik Türk müziği sazlarına daha fazla riayet edildiği görülmektedir. İstanbul ve çevresinde icra edilen bektâşî musikisinde beste ve melodik yapı bakımından Klâsik Türk Mu-

sıkisi görülür. Rumeli ve Anadolu'da okunan nefesler ise saz şairlerinin besteleri niteliğinde Türk Halk Musikisi özelliği taşıyan, bütünüyle mahalli motiflerle meydana gelmiş eserlerdir.³⁹

Sözlü kültür içerisinde üretilip aktarıldıklarından yöreden yöreye farklılıklar görülmektedir. Bir tarikat çevresinde belli bir usulle söylenirken bir başka bağlamda usuller değişebilmektedir. Geleneğin ve öğretinin gelecek kuşaklara aktarılmasında müzik ve söz birlikteliği çok önemli bir işlev görür.

Hasani yollarda yükselme "nefs Mertebeleri" ile başlar.

Hüseyini yollarda yükselme ise "Ruh Mertebeleri" ile başlar.

ÇELEBİLER KOLUNUN SİLSİLESİ

ADI	DOĞUMU	HAKKA YÜRÜYÜŞÜ
Seyyid Ali Sultan	1310	1402
Seyyid Ali Sultan oğlu Resul Bali	1361	1441
Seyyid Ali Sultan oğlu Mürsel Bali	1384	1483
Mürsel Bali oğlu Balım Sultan	1473	1516
Mürsel Bali oğlu Kalender Çelebi	1476	1528
Kalender Çelebi oğlu İskender Çelebi	1512	1548
Kalender Çelebi oğlu Yusuf Bali Çelebi	1516	1569
Yusuf Bali Çelebi oğlu Bektaş Çelebi	1544	1581
Yusuf Bali Çelebi oğlu Resul Bali Çelebi	1546	1588
Yusuf Bali Çelebi oğlu İskender Mürsel Çelebi	1551	1604
Resul Bali Çelebi oğlu Hasan Çelebi	1563	1607
Resul Bali Çelebi oğlu Bekreş Çelebi	1566	1632
İskender Mürsel Çelebi oğlu Kasım Çelebi	1578	1646
Bektaş Çelebi oğlu Yusuf Çelebi	1582	1656
Yusuf Çelebi oğlu Hacı Zülfikar Çelebi	1605	1667
Yusuf Çelebi oğlu Hüseyin Çelebi	1609	1674
Hacı Zülfikar oğlu Abdulkadir Çelebi	1628	1685
Abdulkadir Çelebi oğlu Murtaza Ali Çelebi	1646	1730
Abdulkadir Çelebi oğlu Hacı Feyzullah Çelebi	1711	1759
Hacı Feyzullah Çelebi oğlu Bektaş Çelebi	1710	1761
Bektaş Çelebi oğlu Abdülatif Çelebi	1724	1803
Bektaş Çelebi oğlu Şehid Feyzullah Çelebi	1742	1824
Feyzullah Çelebi oğlu Mehmet Hamdullah Çelebi	1767	1836
Feyzullah Çelebi oğlu Veliyiddin Çelebi	1772	1828
Veliyiddin Çelebi oğlu Ali Celalettin Çelebi	1808	1871
Veliyiddin Çelebi oğlu Feyzullah Çelebi	1811	1878
Feyzullah Çelebi oğlu Ahmet Cemalettin Çelebi	1862	1921
Feyzullah Çelebi Oğlu Veliyiddin Çelebi	1867	1940
Veliyiddin Çelebi oğlu Ali Celalettin Ulusoy	1922	

(E. Ruhi Fırlı, Türkiye'de Alevilik Bektaşilik, 1994, s. 395-396)

Türkler, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

ADI SOYADI	POSTA OTURUŞU	HAKKA YÜRÜYÜŞÜ
Sersem Ali Dedebara	1551	1569
Elhac Ahmed Ali Dede	1569	1569
Abdullah Dedebara	1569	1596
Dimetokalı Kara Halil Baba	1596	1628
Dimetokalı Elhac Vahdeti Dedebara	1628	1649
Elhac Seyyid Mustafa Dedebara	1649	1675
Birecikli Seyyid İbrahim Agahi Dedebara	16755	1689
Urfalı Esseyid Halil İbrahim Dedebara	1689	1714
Serezli Hacı Hasan Dedebara	1714	1736
Kırımlı Hanzade Mehmed	1736	1759
Dimetokalı Seyyid Kara Ali Dedebara	1759	1783
Sinoplu Seyyid Hasan Dedebara	1783	1790
Horasanlı Hacı Mehmet Nuri Dedebara	1790	1799
Kalacaklı Seyyid Halil Haki Dedebara	1799	1813
Sivaslı Mehmet Nebi Dedebara	1813	1834
Merzifonlu Hacı İbrahim Dedebara	1834	1835
Vidinli Seyyid Hacı Mahmut Dedebara	1835	1846
Sofyalı Saatçi Ali Dedebara	1846	1848
Çorumlu Seyyid Hasan Dedebara	1848	1849
Yanbolulu Elhacı Ali Turabi Dedebara	1849	1868
Selanikli Hacı Hasan Dedebara	1868	1874
Konyalı Perişan Hafız Ali Dedebara	1874	1879
Elhac Mehmed Ali Hilmi Dedebara	1879	1908
Malatyalı Hacı Mehmet Dedebara (vekaleten)	?	1897
Hacı Feyzullah Dedebara (vekaleten)	1897	1904
Hacı Feyzullah Dedebara (asaleten)	1903	1914
Salih Niyazi Dedebara (1913-1930 arası pir evinde 1930-1941 arası Arnavutlukta)	1913	1941
Ali Naci Baykal Dedebara (vekaleten)	1930	1941
Ali Naci Baykal Dedebara (a.)	1941	1960
Salih Bedreddin Noyan Dedebara	1960	1997
Mustafa Eke Dedebara	1998	

(E. Ruhi Fırlalı, Türkiye'de Alevilik Bektaşılık, 1994, s. 396-397)

DİPNOTLAR

- Meydan Larousse, "Bektaşılık Mad.", C. 6, s. 249.
- A. Yaşar Ocak, Alevilik-Bektaşılık Hakkında Son Yayınlar Üzerine Genel Bir Bakış ve Bazı Gerçekler I" Tarih ve Toplum. (Temmuz 1991), s. 91 s. 24.
- İbn Fadlan, Seyahatname, Haz. Ramazan Şeşen, İst. 1975, s. 30-31.
- Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, s157, (12. bsk.) İstanbul-1999.
- Z. Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş I, İstanbul 1970, s. 186.
- Ethem Ruhi Fırlalı, Türkiye'de Alevilik ve Bektaşılık, Ankara-1994, s. 94.
- Hakkı Dursun Yıldız, İslamiyet ve Türkler, İstanbul-1976, s. 59.
- Ethem Ruhi Fırlalı, a.g.e., s. 95-96.
- A.g.e., s. 117.
- A. Yaşar Ocak, DİBİA. Babailik Maddesi, C. 4, s. 373-374.
- A.g.y., Babailer İsyanı, (2. bsk.) İstanbul-1996, s. 215.
- A.g.e., s. 216-217.
- Bu konuda bkz. a.g.y. Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri, İstanbul-1983, s. 219-221.
- I. Melikoff, "Yunus Emre İle Hacı Bektaş", TDED:, XX (1973), s. 29-30.
- Abdülbaki Gölpinarlı, Vilayetname Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli, İstanbul-1958, s. 1.

Türkler, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

- 16 J. Kingsley Birge, **Bektaşilik Tarihi**, (Çev. Reha Çamuroğlu). İstanbul-1991, s. 36-37.
- 17 Abdülbaki Gölpınarlı, **Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar**, (tarihsiz), İstanbul, s. 267.
- 18 Bu konudaki tartışmalar için bkz. E. Ruhi Fiğlalı, **Türkiyede Alevilik ve Bektaşilik**, Ankara 1994, s. 158 160, A. Yaşar Ocak, **DİBİA. Hacı Bektaş-ı Veli Mad. C. 14**, s. 457.
- 19 Abdülbaki Gölpınarlı, **Vilayetname Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli**, İstanbul-1958.
- 20 J. Kingsley Birge, **Bektaşilik Tarihi**, (Çev. Reha Çamuroğlu). İstanbul-1991, s. 56.
- 21 Abdülbaki Gölpınarlı, **Vilayetname Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli**, İstanbul-1958, ss. 1-136.
- 22 Bedri Noyan, **Bektaşilik Alevilik Nedir?**, Ankara 1987, s. 44.
- 23 A. Celalettin Ulusoy, **Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli ve Alevi-Bektaşî Yolu**, Hacıbektaş-1986, s. 67-77.
- 24 Seyid Ali Sultan ve oğlu Mürsel Bali Bulgar kralının ülkesini gider. Bu kralın kızı duvara bir seccade asar ve bunda ilk namaz kılanla evleneceğini telmih eder. Baba oğul bu evi ziyaretlerinde izin almaksızın seccadeyi alıp namaz kılarlar. İkisi de kızın evlenemeyeceği kadar yaşlı oldukları için altlarından seccadeyi çekip alır ve yere düşerler. Seyyid ali Sultan için sırrını keşf eder ve Mürsel Bali bir parmak bal ister ve kızın ağzına koyar, kız bu yolla hamile kalır ve Balım Sultan dünyaya getirir.
- 25 Bu konuda bkz. A. Yaşar Ocak, **DİBİA. "Balım Sultan Mad. " C. 5**, s. 18 (Baha Said'e atfen).
- 26 Esat Korkmaz, **Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü**, İstanbul-1994, s52.
- 27 **Ana Britannica**, c. 3, s. 535.
- 28 A.g.y., **Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü**, İstanbul-1994, s. 236-237.
- 29 **Meydan Larousse**, "Bektaşilik Mad.", C. 6, s. 250.
- 30 İrene Melikoff, **Namık Kemal'in Bektaşiliği ve Masonluğu**, Tarih ve Toplum, Aralık 1998, S. 60, s. 337-338.
- 31 Esat Korkmaz, **Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü**, İstanbul-1994, s. 209.
- 32 A.g.e., s. 171.
- 33 A.g.e., s. 171-172.
- 34 **Ana Britannica**, c. 3, s. 535.
- 35 A.g.e., s. 535.
- 36 E. Ruhi Fiğlalı, **Türkiye'de Alevilik Bektaşilik**, Ankara 1994, s. 336.
- 37 Esat Korkmaz, **Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü**, İstanbul-1994.
- 38 Esat Korkmaz, **Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü**, İstanbul-1994, s. 316-317.
- 39 A. Yaşar Ocak, **DİBİA. "Bektaşî Musikisi Mad. "C. 5**, s. 372.